

ساز و کار سیاست جنایی ایران در جرائم اقتصادی (حوزه زیر زمینی)

(تاریخ دریافت ۱۴۰۱/۰۳/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۱/۰۶/۱۸)

مهدی سلطانی اصل^۱

مدرس دانشگاه و پژوهشگر مقطع دکتری حقوق جزا و جرم شناسی

رویا صادقیان

دانشجوی کارشناسی حقوق

نسترن فرج زاده

دانشجوی کارشناسی حقوق

علیرضا ربیعہ

مدرس دانشگاه و پژوهشگر مقطع دکتری حقوق جزا و جرم شناسی

چکیده

امروزه اقتصاد نقش کلیدی و مهمی را در زندگی بشر ایفا می کند. به همین علت مبارزه با مفاسد اقتصادی از جایگاه ویژه و منحصر به فرد برخوردار می باشد. برای جرایم اقتصادی عناوین گسترده ای همچون مفاسد اقتصادی و اصطلاح جرایم سازمان یافته و... به کار می روند. این نوع جرایم جنبه ی فراملی دارند به همین علت می باشد که، از سال ۲۰۰۰ تاکنون در سطح سازمان ملل متحد دو کنوانسیون پالمو و مریدا به تصویب درآمده است که موضوع آنها شامل جرایم اقتصادی و مالی می باشد. از آنجا که حجم عظیمی از اقتصاد زیرزمینی در ایران به دلیل میزان تحمل جامعه در برابر فساد در دستگاه های دولتی و استفاده از دستگاه های نامشروع برای کسب منافع بیشتر روبرو افزایش است ارائه سازوکارهای سیاست جنایی لازم و ضروری می باشد مادر این پژوهش که به لحاظ هدف کاربردی و به لحاظ روش توصیفی تحلیلی می باشد با موضوع تاثیر ساز و کار سیاست جنایی ایران در جرایم اقتصادی (حوزه زیر زمینی) به پژوهش پرداخته ایم و به دنبال حل معضلات اقتصاد زیرزمینی می باشیم. لذا چون ایران نیز با چالش هایی مواجه است که هریک از ارکان سیاسی، فرهنگی و علمی کشور به گونه ای به وضعیت اقتصادی وابسته شده است و جرایم اقتصادی مانع دستیابی دولت به اهداف ملی می

شوند، جریان عمومی امور را به مخاطره می اندازند و به طور مستقیم امنیت کشور را متأثر می کنند که به مرزبحران رسیده است نیاز به پژوهش احساس میگردد. مادر این تحقیق به نتایجی دست یافته ایم که چنانچه سازوکارهای سیاست جنایی مناسبی در امور قضایی و اقتصادی تهیه گردند، تهدیدها به فرصت تبدیل شده و رشد اقتصادی افزایش می یابد. عدالت مالیاتی نهادینه شده و جرایم زیرزمینی و سواستفاده های احتمالی در جهت افزایش سرانه ملی و ضریب رشد اقتصادی کاهش می یابد. امنیت کشورها با اجرای این سازوکارها و اجرای صحیح قوانین و برنامه های آن افزایش یافته ، سلامت نظام اقتصادی پایداری ماند و باعث جلوگیری از مختل شدن نظام اقتصادی، چرخه تولید، توزیع ، پول و نظام سلامت می شود.

واژگان کلیدی: سیاست جنایی، جرایم اقتصادی، اقتصاد، رشد اقتصادی و مالی، منافع مالی

مقدمه

جرائم اقتصادی نمونه ای از چالش های جوامع در جهان کنونی به ویژه در کشورهای در حال توسعه یافته می باشد که امنیت کشورها با تهدید مواجه کرده است. گسترش یافتن جرائم اقتصادی باعث عدم دستیابی دولت به اهداف ملی در حوزه امنیت اقتصادی شده است و جریان عمومی امور را به خطر میندازد. آنچه امروزه به جرم اقتصادی شهرت یافته است ، دربردارنده لطمه شدیدی به نظام اقتصادی هر کشور و نیز نظام اقتصادی بین المللی یعنی (چرخه تولید، توزیع، حمل و نقل، مصرف و پول) است. جرائم اقتصادی نه تنها نظام اقتصادی را دچار چالش می کند بلکه تمام سطوح نظام اجتماعی را نیز با چالش روبه رو میکند و باید این گونه از جرائم را با سیاست جنایی جامعی به کنترل درآرند. فساد و جرائم اقتصادی در ایران به یکی از معضلات بسیار بزرگ کشور تبدیل شده و اهمیت برخورد با جرائم اقتصادی بیشتر از قبل جلوه گری میکند. یکی از مهم ترین قسمت های اقتصادی یک کشور بخش اقتصاد زیر زمینی است که اکثرا از دید سیاستگذاران پنهان می ماند. دریانی دیگر، اقتصاد زیرزمینی به مجموعه ای از فعالیت ها اقتصادی، اعم از تولید کالاها یا خدمات ، که به دور از چشم ماموران دولتی و در شرایط احتراز و گریز از مقررات و قوانین جاری کشور انجام میگردد گفته می شود. در اکثر مطالعات صورت گرفته از اقتصاد زیرزمینی از واژه هایی نظیر اقتصاد: غیررسمی، سایه ای، سیاه، خاکستری، مخفی ، غیرقابل مشاهده، نامنظم و غیر قانونی استفاده شده است (آلدرس لید و

همکاران، ۲۰۰۶، اگونک و یلماز، ۲۰۰۰). مطالعات تجربی نشان می‌دهد فعالیت هی صورت گرفته در اقتصاد زیرزمینی معمولاً با جرم و جنایت همراه است (مظفر وانگ، ۲۰۰۶) و فعالیت هایی نظیر دادوستد داروهای غیرمجاز، پولشویی، روسپیکری و قمار را در بر میگیرد (امیر، مسرون و ابراهیم، ۲۰۰۹؛ اسمیت و کریستو، ۲۰۰۸). نظر ژرمنانگ (۱۹۹۲). اقتصاد زیرزمینی فعالیتی می باشد که درحاشیه قوانین کیفری، اجتماعی و مالیاتی انجام میگیرد. این تعریف شامل دو نوع اقتصاد زیرزمینی پنهان و اقتصاد پایاپای و خودگردان است. فعالیت های اقتصادی مانند فرار از مالیات، عوارض گمرکی، هزینه های تأمین اجتماعی و سایر مطالبات دولتی، کنترل قیمتها، سهمیه بندی ها، استانداردها و... که بر اساس قوانین و مقررات ممنوع اعلام شده اند، از مهمترین فعالیت های پنهان در یک اقتصاد اند. بنابراین با شناخت و درک صحیح از ابعاد اقتصادی زیرزمینی و ارائه راهکار پیشگیرانه می توانیم به کاهش هزینه ها، افزایش درآمدهای دولت، ثروت درین اقشار جامعه، تقسیم عادلانه درآمد کاهش قاچاق و تجارت غیرقانونی، تخصیص هدفمند و مناسب منابع اقتصادی و درکل رسیدن به اهداف سه گانه تخصیص، توزیع و تثبیت کمک کنیم و این موضوع میتواند برای محققان، سیاست گزاران و مدل سازان کلان اقتصادی دارای اهمیت باشد. (سامتی وهمکاران، ۱۳۹۰)

بخش اول: تعاریف و مفاهیم

بند اول: تعریف جرم

واژه جرم در لغت به معنای گناه است. دریک نگاهی کلی می توان جرم را رفتاری دانست که مخالف نظم اجتماعی است و مرتکب آن با واکنش جامعه روبه رو میگردد و این واکنش اغلب به صورت مجازات میباشد (سیاح، احمد، ۱۳۷۳). دورکیم جامعه شناس فرانسوی میگوید: «هر عملی که برای آن مجازاتی باشد، جرم می باشد. یعنی هر فعل یا ترک فعلی که نظم و آرامش اجتماعی را مختل نماید و قانون نیز برای آن مجازاتی تعیین کرده باشد، جرم محسوب میشود. به نظر دورکیم، ما کاری را به خاطر جرم بودن آن محکوم نمی کنیم بلکه از آنجایی که آن را محکوم میکنیم جرم تلقی میشود». از نظر حقوقی نیز جرم عملی است که برخلاف یکی از موارد قانون مجازات عمومی هر کشور باشد و همینطور مجرم کسی است که در زمان مشخصی عمل او برخلاف قانون رسمی کشور باشد (ستوده، هدایت الله، ۱۳۸۹).

بند دوم: تعریف جرائم اقتصادی

چندین دهه است که موضوع تعریف جرایم اقتصادی در کشورهای مختلف همچنین در کشورهای

توسعه یافته، موضوع بحث و نقد می‌باشد و تعاریف و مفاهیم مختلفی در این راستا ارائه شده است؛ اما ارائه تعریفی جامع و دقیق از جرایم اقتصادی در عمل با مشکلاتی روبه‌رو است. یکی از علل این امر، عام بودن لفظ اقتصاد است و به همین علت ارائه تعریفی از جرایم اقتصادی نیز با دشواری همراه است. اما به رغم این مسئله، بسیاری از صاحب نظران علم حقوق و جرم‌شناسی، تعاریف مختلفی ارائه کرده‌اند که مهمترین آنها به شرح ذیل می‌باشد:

- از اولین تعاریف جرم اقتصادی می‌توان به ادوین ساترلند اشاره نمود. او معتقد است جرم اقتصادی (که از نظر وی، به جرم یقه سفیدان معروف است) عبارت است از «فعالیت‌های خلاف قانون افراد محترم و دارای جایگاه اجتماعی بالا و مقام دار به مناسبت انجام فعالیت‌های حرفه‌ای» (گسن، ۱۳۹۳: ۱۳۰).

- «جرایم اقتصادی، به جرایمی گفته می‌شود که در قوانین مربوط به حمایت از فعالیت‌های اقتصادی آمده است، اعم از اینکه در قانون جرایم اقتصادی پیش‌بینی شده باشد یا در قوانین، متفرق‌هایی که فعالیت‌های اقتصادی را تنظیم می‌کند» (زراعت، ۱۳۹۵: ۱۰).

- «جرمی که معمولاً در ارتباط با فعالیت‌های اقتصادی اتفاق می‌افتد و مرتکب با هدف کسب مال یا تحصیل امتیاز غیرقانونی، مرتکب آن می‌شود و به این وسیله موجب وارد کردن آسیب‌هایی به فعالیت‌های اقتصادی مشروع می‌شود» (بهره‌مند، ۱۳۹۷: ۵۷).

«جرم اقتصادی به رفتار مجرمانه‌ای گفته می‌شود که نوعاً با انگیزه کسب سود یا امتیاز مادی ارتکاب می‌یابد و نتیجه بالقوه یا بالفعل آن برهم‌زدن آن در نظام اقتصادی (تولیدی، توزیعی، پولی و ارزی، گمرکی، مالیاتی، بانکی، حمل و نقل، حقوق مصرف‌کننده و...) است (توسلی زاده ۱۳۹۲: ۱۴).

- «جرایم اقتصادی به آن دسته‌ای از رفتارهای غیرقانونی گفته می‌شود که موضوع آنها امنیت اقتصادی در سطح کلان می‌باشد» (نورزاد ۱۳۸۹: ۴۵).

- «رفتار اشخاص حقیقی یا حقوقی است که برای سیاست اجتماعی یا اقتصادی دولت، خطری را ایجاد نموده و یا ضرر وارد می‌کند» (احمدانور، ۲۰۰۰: ۴۶).

- «هر فعل یا ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است و نیز مخالف با سیاست‌های اقتصادی دولتی خاص باشد» (عبود سراج، ۱۹۸۵: ۱۴).

- «هر فعل یا ترک فعلی که ضد قواعد رقابت تجاری و تعیین قیمت‌ها انجام گردد، جرم اقتصادی است» (محمود داود، ۲۰۰۱: ۲۰).

- «جرم اقتصادی رفتار مجرمانه ای می باشد که موجب فساد حیات یا نظام اقتصادی و ایراد خسارت به آن میشود و منافع افراد و جامعه را در خطر می اندازد» (Lindgren, ۲۰۰۱: ۱۲۸)

- «برخی جرم اقتصادی را اعمال غیرقانونی ارتکاب یافته در قلمرو فعالیت های حرفه ای به منظور کسب امتیازات اقتصادی تعریف کرده اند (اسجوگران واسکوج، ۲۰۰۴: ۱-۲)

- «منظور از جرائم اقتصادی، آن دسته از جرایمی است که علیه سیاست اقتصادی دولت و برنامه ریزی اقتصادی آن صورت می گیرد. از جمله این جرائم میتوان به جرائم گمرکی، جرائم ارزی، مالیاتی، احتکار و... اشاره نموده» (اعظمی مقدم، ۱۳۹۰: ۷۴)

- جرایم اقتصادی اعمال ممنوعه ای میباشند که به منافع اقتصادی مورد حمایت جامعه صدمه وارد کرده و آن را باخطر مواجه می کند (مهدوی پور، ۱۳۹۰: ۳۸).

- «هر گونه فعل یا ترک فعلی است که به قصد ضربه زدن به ارزش های اقتصادی، باعث اخلال در نظام اقتصادی کشور می گردد (مهدوی پور، ۱۳۹۰: ۱۳۶)

در آخرین تعریف گفته شده، عنصر اخلال در نظام اقتصادی کشور می تواند مفهومی گسترده تری داشته باشد. جرم اقتصادی که در بیان آخر به نظر مناسب تر از بقیه تعاریف می آید، از سه جهت قابل بررسی است: الف. مرتکب؛ ب. قصد ارتکاب، ج. نتیجه حاصله. با توجه به این سه عامل می توان جرم اقتصادی را به عنوان یک تعریف جامع و مناسب، اینگونه تعریف کرد: «به رفتار مجرمانه ای گفته میشود که توسط افراد باسطح هوش و نفوذ بالا و استفاده از ابزارهای قدرتمند، در پی کسب امتیازات مالی، در بستر نظام اقتصادی (تولیدی - توزیعی، پولی و ارزی، گمرکی مالیاتی، بانکی، حمل و نقل و مصرف) با قصد ضربه زدن به سیستم اقتصادی ارتکاب می یابد و در نتیجه باعث اخلال عمده در چرخه نظام و فعالیت های اقتصادی می شود.

بند سوم: اقتصاد زیرزمینی

تعاریف گوناگونی از اقتصاد زیرزمینی می توان پیدا کرد که هر کدام با توجه به مبانی و مفاهیم خاصی، ایجاد شده اند. به عنوان مثال تانزی (۱۹۹۹)، اقتصاد زیرزمینی را به این صورت تعریف می کند: «اقتصاد زیر زمینی به دلیل وجود فعالیت هایی ایجاد می شود که برای اندازه گیری و مالیات گذاری مشکل هستند، مانند کار خانوار و همچنین فعالیت های بزهکاری و غیر قانونی» همینطور شنایدر این بخش را به این صورت تعریف می کند: «تمامی فعالیت های اقتصادی که سهمی از مقادیر کل می باشند و باید شامل درآمد ملی در اجزای مرسوم محاسبات ملی باشند، اما در حال حاضر به

وسیله عوامل اندازه گیری ثبت نمی شوند.» از نظر تذ (۲۰۰۴) هم، اقتصاد زیرزمینی فقط شامل معاملات قانونی بازار، که در محاسبه ی GDP قرار ندارند میشود و در تعریفی دیگر شامل هر دو معاملات قانونی و غیر قانونی بازار است که در محاسبه GDP منظور نشده اند و در نهایت در یک تعریف بسیار وسیع، اقتصاد زیرزمینی شامل تمامی معاملات قانونی و غیر قانونی، بازاری و غیر بازاری می باشد که به عمد از GDP و یا پایه ی مالیاتی حذف شده اند. اما بر اساس تعریفی که «فایگ» داشته است به کامل تر و دقیق تر اقتصاد زیرزمینی به چهار نوع «غیر قانونی»، «غیر رسمی»، «ثبت نشده» و «گزارش نشده» تقسیم بندی شده است. فعالیت های غیر قانونی تمامی فعالیت هایی را شامل می شود که انجام آنها مطابق قوانین رسمی کشورها غیر قانونی است و مجازاتی را به همراه خواهد داشت. بخش غیر رسمی شامل آن دسته از تولیدات و خدمات جزئی می باشد که با پیشرفت سیستم ثبت اطلاعات اندازه آن به طور نسبی کاهش می یابد. به فعالیت هایی همچون خانه داری، خود خدمتی و کار های داوطلبانه، فعالیت های ثبت نشده گفته میشود که کم و بیش در تمامی اقتصادها قابل مشاهده هستند همچنین فعالیت هایی که در پاسخ به سیاست های اقتصادی دولت انجام می شود فعالیت های گزارش نشده اطلاق می شود؛ قاچاق کالا، فرار از مالیات و عدم پرداخت حق بیمه از این دسته فعالیت ها هستند (نیلی و ملکی، ۱۳۸۵). خلعتبری (۱۳۶۹) اقتصاد زیرزمینی را اینگونه بیان کرده است: اقتصاد زیرزمینی مجموعه ای از فعالیت های مولد ارزش افزوده می باشد که در قالب اقتصاد رسمی تعریف و گنجانده نمی شود. فعالیت های خارج از بازار خانوار و سازمان های غیر انتفاعی و همچنین آنگونه از فعالیت های بازار که به دلایلی دور از چشم مقامات میماند؛ مجموعه فعالیت های سازنده اقتصاد زیرزمینی را حاصل می کنند. شکیبایی (۱۳۸۶) اقتصاد سایه ای را اینگونه بیان نموده است: اقتصاد سایه ای شامل تولید و توزیع تمام کالا و خدماتی می باشد که به صورت آگاهانه و یا دلایلی دیگر از دید مقامات رسمی مخفی میشود. دو دیدگاه در خصوص شکل گیری اقتصاد زیرزمینی: نتایج کلیدی حاصل از مرور ادبیات در رابطه با عوامل ایجاد کننده اقتصاد زیرزمینی، با اندکی چشمپوشی میتوان به دو دیدگاه اشاره نمود. دیدگاه اول، معتقد به نقش عواملی از جمله تامین اجتماعی و بار مالیاتی به عنوان عوامل اصلی ایجاد و گسترش اقتصاد زیرزمینی است. دیدگاه دوم که بر نقش عوامل نهادی تاکید داشته و اقتصاد زیرزمینی را در بستر نقصان های نهادی تحلیل و بررسی میکند.

دیدگاه اول: بار مالیاتی

این دیدگاه عوامل اصلی ایجاد اقتصاد زیرزمینی را بار مالیاتی و تامین اجتماعی تلقی کرده و اعتقاد بر

این دارد که عوامل اقتصادی، به منظور فرار از بار مالیاتی و پرداخت های مربوط به تامین اجتماعی (به عنوان نوعی مالیات مستقیم)، از اقتصاد رسمی خارج می گردند. در ادبیات اقتصاد، در رابطه با نقش بار مالیاتی در افزایش فعالیت های اقتصادی زیرزمینی بحث های متعددی وجود دارد. برخی از مطالعات نشان می دهند که هر چه بار مالیاتی بیشتر باشد (سیستم مالیاتی پیچیده تر و نرخ های مالیاتی بالاتر باشد)، سهم اقتصاد زیرزمینی نیز افزایش می یابد، چرا که بنگاه ها به علت افزایش سودآوری و فرار از پرداخت مالیات، ترجیح می دهند که در بخش غیررسمی فعالیت بیشتری داشته باشند (۲) از طرف دیگر، نرخ مالیات بر انتخاب نیروی کار بین کار کردن و فراغت، تأثیر گذاشته و در نتیجه عرضه نیروی کار را در اقتصاد زیرزمینی یا بخشی از اقتصاد که بر آن مالیات وضع نمی شود، تحت تأثیر قرار می دهد. زیرا هر چقدر که اختلاف بین دستمزد دریافتی نیروی کار و هزینه هایی که بنگاه ها برای در اختیار داشتن نیروی کار در بخش رسمی متحمل میشوند بیشتر باشد، مالیات بیشتری وضع شود و یا بنگاه سهم بیشتری برای تأمین اجتماعی پرداخت نماید، هم بنگاه ها و هم نیروی کار انگیزه بالاتری برای فعالیت در بخش زیرزمینی به دست می آورند. تازمانی که بخش زیادی از اختلاف بین هزینه و دستمزد نیروی کار به دلیل وجود بار مالیاتی و تامین اجتماعی باشد، بار مالیاتی از علل کلیدی وجود و افزایش اقتصاد زیرزمینی محسوب میشود (۳)

واکنش مورد انتظار در برابر افزایش بار مالیات بر واردات همچنین، تلاش برای کم نمایی ارزش کالاهای وارداتی و اقدام به واردات کالا از مبادی غیرقانونی است که هر دو به افزایش حجم اقتصاد زیرزمینی منجر میگردد (عرب مازار یزدی، علی (۱۳۸۰) اما دیدگاه گفته شده مخالفانی نیز به همراه دارد. فریدمن و همکارانش (۲۰۰۰) دریافتند که نرخ های مالیاتی بالاتر با حجم کمتر اقتصاد زیرزمینی مرتبط است. استدلال این گروه از اقتصاددانان این می باشد که نرخ های مالیاتی بالاتر باعث افزایش درآمد دولت و ارائه بهتر کالاها و خدمات عمومی میگردد. در نتیجه محیط قانونی و نهادی بهبود یافته که خود باعث تشویق بنگاه ها به فعالیت در بخش رسمی اقتصاد می گردد (۵) آنچه از تجزیه و تحلیل مجموع مطالعاتی که در این مورد صورت گرفته، استنباط میگردد این است که علی رغم تأیید بسیاری از مطالعات تجربی در مورد رابطه مثبت بار مالیاتی و اقتصاد زیرزمینی، در صورت در نظر گرفتن متغیرهای نهادی، رابطه فوق تنها تحت شرایط خاصی تأیید می گردد و یا ممکن است اصلاً تأیید نگردد. اگر نسبت درآمدهای مالیاتی به تولید ناخالص داخلی را به عنوان بار مالیاتی در نظر بگیریم، در صورتی که افزایش این نسبت به دلیل افزایش کارایی و بازدهی سیستم مالیاتی باشد، حجم اقتصاد

زیرزمینی می‌تواند کم شود. همچنین در حالتی که افزایش تولید ناخالص داخلی باعث کاهش بار مالیاتی گردد، باز هم حجم اقتصاد زیرزمینی کاهش پیدا میکند. در غیر این صورت، افزایش بار مالیاتی احتمالاً باعث افزایش اقتصاد زیرزمینی می‌شود (نادران، الیاس. ، صدیقی، حسن. (۱۳۸۷). در مجموع میتوان گفت حتی اصلاحات عمده مالیاتی همراه با کاهش نرخ مالیات ها، الزاما منجر به کاهش اساسی در اقتصاد زیرزمینی نخواهد شد، بلکه افزایش و کاهش نرخ مالیات بدون مطالعه کافی، خود باعث ایجاد عواقب ناگوار در بخش زیرزمینی می شود (جعفری صمیمی، احمد. ، اکبری، محسن. (۱۳۹۲).

دیدگاه دوم: عوامل نهادی

دیدگاه دوم ، عامل اصلی ایجاد اقتصاد زیرزمینی را کیفیت نهادها تلقی میکند. با توجه به این دیدگاه، نمیتوان اقتصاد زیرزمینی را تنها یک موضوع اقتصادی دانست. مطالعات متعددی وجود دارند که بر نقش کیفیت نهادی بر اقتصاد زیرزمینی تاکید کرده اند و تایید میکنند که مهمتر از نقش بار مالیاتی و تامین اجتماعی در ایجاد اقتصاد زیرزمینی، چگونگی به کارگیری کارآمد سیستم مالیاتی، قوانین و سیاستگذاری توسط دولت و در مجموع بستر حقوقی و چارچوب نهادی می باشد که در تصمیم گیری افراد برای فعالیت در اقتصاد زیرزمینی نقش کلیدی رابه همراه دارد. به عبارت درست تر، بررسی اثرات کیفیت نهادی بر گسترش اقتصاد زیرزمینی از اهمیت زیادی برخوردار می باشد (Schneider, (Friedrich. (۲۰۱۲)

اقتصاددانان نهادگرا اعتقاد دارند که تفاوت های نهادی بین کشورها، توضیح دهنده دلیل تفاوت در عملکرد اقتصادی کشورها در بلندمدتی باشد. (عربمازاد یزدی، علی. ، حاجیحسینی، طاهره. ، نوروزینژاد، مریم.، (۱۳۹۵) چارچوب نهادی و یا قوانین بازی ممکن است در شرایطی باعث شوند که کارآفرینان از مشارکت و همکاری رسمی در اقتصاد سر باز زنند. در واقع قوانین بازی گاهی سبب ایجاد موانعی بر سر راه فعالیت رسمی آنها میشود (Kutch-Helbling (۲۰۰۰) هزینه های نامتعارف انجام کسب و کار یکی از مصادیق مهم نقصان های نهادی است که باعث محدود شدن مشارکت های رسمی اقتصادی و سیاسی می شود. این هزینه ها شامل موارد متعددی از جمله هزینه به دست آوردن اطلاعات در مورد شرکای تجاری، هزینه کسب اطلاعات درباره ویژگی های مهم کالاها و خدمات مورد مبادله، هزینه تهیه منابع مالی و سرمایه، هزینه انعقاد، اجرا و نظارت بر قراردادهای و هزینه تضمین اجرای حقوق مالکیت می باشد که عموماً از آنها به هزینه مبادله تعبیر می گردد (نهادها و تولید ۱۳۹۵-") غیر متعارف بودن هزینه های مبادله نقش مهمی و اساسی در حرکت فعالان اقتصادی به سمت فعالیت

های غیرشفاف و زیرزمینی دارند (Lambsdorff, ۲۰۰۷) نهادها از جمله عوامل کلیدی در تعیین هزینه مبادله در کشورها به حساب می آیند. این نهادها، همان قوانین و مقرراتی هستند که باعث تحت تاثیر قرارگرفتن فعالیت های اقتصادی می شوند. نهادهایی که به خوبی طرح شده باشند، یک چارچوب قابل پیش بینی را فراوری کارآفرینان قرار داده و اطلاعات مورد نیاز را برای انجام کسب و کار در اختیار آنان قرار میدهد. همچنین کارآفرینان نیز هزینه این خدمات را درک میکنند (عربمازار یزدی، علی.، حاجیحسینی، طاهره.، نوروزینژاد، مریم (۱۳۹۵) در مقابل، نهادهای ناکارا، کارآفرینان را درگیر بار مقرراتی، قوانین دست و پا گیر و عوامل دولتی فاسد کرده و سودآوری را متاثر میسازند، در نتیجه باعث میشوند هزینه مبادله افزایش یابد. این شرایط، انتقال فعالیت ها به اقتصاد زیرزمینی را ناگزیر ساخته و باعث کاهش مشارکت های رسمی سیاسی و اقتصادی میشود (Kutch-Helbling, ۲۰۰۰) اگرچه نهادها به صورت کارآمد عمل نمایند، از طریق ارائه نوآوری هایی در راستای کاهش ناطمینانی ها، تضمین حقوق مالکیت، تضمین اجرای قراردادهای، کاهش هزینه کسب اطلاعات و غیره، باعث پایین آمدن هزینه های مبادله میشوند (نهادها و تولید -" ۱۳۹۵) ورت اعتقاد دارد که هزینه های سرانه مبادله در کشورهای جهان سومی از کشورهای پیشرفته بیشتر بوده و چارچوب نهادی در این کشورها فاقد ساختار رسمی می باشد. در نتیجه بازار در کشورهای جهان سومی، به دلیل نداشتن زیربنای مناسب، کارآمد نمی باشد (عربمازار یزدی، علی.، حاجیحسینی، طاهره.، نوروزینژاد، مریم (۱۳۹۵)) به طور کلی، نقصان های نهادی نظیر فساد، ناامنی حقوق مالکیت، قوانین و مقررات پیچیده، غیرشفاف و ناکارآمد، عدم حاکمیت قانون و مواردی از این قبیل، این نشان را به فعالان اقتصادی میدهند که فعالیت های شفاف در این چارچوب نهادی، پر هزینه تلقی می گردد (نهادها و تولید -" ۱۳۹۵) در چنین چارچوب نهادی، افراد فعال در اقتصاد رسمی امکان دارد که به وسیله برخی از نهادهای ناکارآمد ملزم به رعایت برخی قوانینی شوند که این باعث میشود در مقایسه با فعالان اقتصاد زیرزمینی، متحمل هزینه های مبادله بیشتری شوند. از این جهت این پیام به فعالان بخش اقتصادی داده میشود که فعالیت های خودشان را در بخش اقتصاد زیرزمینی پیگیری نمایند. آگاهی از این مسئله که کدام نهادها بیشتر از بقیه نهاد های موجود منجر به حرکت فعالیت ها به سمت وسوی اقتصاد غیررسمی میشوند و کدام نهادها در صورت بهبود میتوانند دستاوردهای بهتری نسبت به بقیه داشته باشند، موضوع جالب و قابل توجهی است که در ادامه به آنها می پردازیم.

بخش دوم: بررسی و تحلیل جرائم اقتصادی در ایران

شاخص ها و آمارها نشان می دهند که وضعیت کشور در زمینه شیوع فساد، به عنوان بستر اصلی وقوع جرائم اقتصادی مطلوب نمی باشد. از آنجا که مرز مشخصی بین فساد و جرائم اقتصادی وجود ندارد و این دو معمولاً به جای هم بکار برده میشوند، نام بردن از جرائم اقتصادی در ایران بار فساد یا حداقل بخش عمده ای از آن را نیز به دوش خود میکشد. جرائم اقتصادی و فساد در ایران به گواهی مستندات داخلی و بین المللی از یک سمت و اذعان مسئولین مربوطه و اخبار روزنامه ای و باور مردمی از سمتی دیگر، به یک مسئله بسیار بزرگی تبدیل شده اند. (توسلی زاده، ۱۳۹۲) طی سال های گذشته چند مورد پرونده های فساد اقتصادی با ارقام بسیار بالا مطرح شده است که در هر کدام از آنها انواع مختلفی از جرائم اقتصادی رقم خورده. از جمله این پرونده ها: پرونده معروف به فساد بانکی ۵ هزار میلیارد تومانی، پرونده بیمه ایران، پرونده منتسب به میلیارد نفتی با رقم نزدیک به ۵ میلیارد دلار و پرونده فساد بانکی موسوم به ۱۲ هزار میلیارد تومانی می باشند که اشخاص بسیاری در آن درگیر بوده اند که بعضاً در زمره مدیران ارشد قرار داشته اند. بر این اساس ضرور پیشگیری از وقوع جرائم اقتصادی و همچنین مقابله با آن بر کسی پوشیده نمی باشد. منابع رسمی ارائه آمار جرم در ایران شامل معاونت آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه، اداره آمار معاونت طرح و برنامه نیروی انتظامی و دفتر آمار و پردازش داده های وزارت دادگستری می باشند که اطلاعات آماری دست اول مربوط به جرم را ایجاد میکنند اما هیچکدام از این منابع، اطلاعاتی را که ایجاد میکنند رادر سطح وسیع و در قالب نشریات معین منتشر نمیکند. علاوه بر این در رابطه با جرائم اقتصادی مشکل دیگری نیز وجود دارد و آن این است که جرائم اقتصادی دسته بندی مشخصی ندارند و طبقه بندی این آمارها بر اساس نظام حقوقی کشور و مبتنی بر قوانین مدنی و جزایی می باشد. در دیدگاه اقتصادی می توان عوامل و علل بسیاری را در بروز جرم مشاهده کرد. وجود بیکاری به ویژه بیکاری جوانان یکی از مهم ترین مؤلفه های زمینه ساز جرم می باشد. افراد بیکار چون درآمد مشخصی ندارند و دارای فرصت های خالی زیادی می باشند امکان دارد به منظور کسب سود یا حتی رفع احتیاجات روزمره خود وارد فعالیت های غیررسمی شوند و اقدام به ارتکاب جرائم کنند چرا که اگر حداقل درآمدی در حد برآوردن نیازهای اولیه خود داشتن هرگز به چنین اعمالی دست نمیزدند. نتایج تجربی که در مورد ایران به دست آمده نشان می دهد با افزایش بیکاری، پرونده های مربوط به جرائم اختلاس، ارتشا و جعل، سرقت و غیره افزایش چشم گیری داشته و ارتباط بین تعداد پرونده های مربوط به این جرائم با بیکاری جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله

بیشتری باشد. پایین بودن حقوق و دستمزدها در بازار کار رسمی از عوامل زمینه ساز دیگر بروز جرم می باشد. از آنجایی که از نظر اقتصادی، همواره به دنبال بدست آوردن سود می باشند، حتی اگر فرصت های شغلی هم مهیا باشد در حدی که درآمد حاصل از آن حداقل معیشت آنان را تأمین کند، باز هم ممکن است مرتکب جرم شوند. نتایج تجربی در مورد ایران طی سالهای ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۰ نشان میدهد که رابطه معکوسی بین حداقل دستمزد با تعداد پرونده های مربوط به جرائم اختلاس، ارتشا و جعل، سرقت، صدور چک بالمحل وجود دارد، به این معنا که با افزایش حداقل دستمزد حقیقی تعداد پرونده های مربوط به این جرائم باعث کاهش و با کاهش دستمزد حقیقی تعداد آنها افزایش یافته است. یکی دیگر از عوامل اقتصادی- اجتماعی موثر در بروز جرم، توزیع ناعادلانه درآمدها در یک کشور می باشد. توزیع ناعادلانه درآمد باعث بروز شکاف طبقاتی بین اقشار مختلف یک کشور می شود و با تغییر ارزش ها و هنجارهای موجود در یک کشور میتواند زمینه ساز وقوع جرائم و به ویژه مفاسد مالی و اقتصادی حتی در سازمان ها و ارکان های دولتی نیز گردد. ضریب جینی به عنوان شاخصی از نابرابری درآمدی نشان میدهد که طی سال های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰ بین ضریب جینی و جرائم اقتصادی رابطه مثبتی وجود داشته. یکی دیگر از علل بروز جرم و افزایش آن، کاهش کارایی پلیس و قوه قضاییه می باشد. مجرمین بالقوه همواره احتمال دستگیری را به عنوان هزینه پروسه های فعالیت های جنایی خود در نظر میگیرند. حال اگر این احتمال کاهش یابد با توجه به تحلیل هزینه- فایده احتمال ارتکاب جرائم افزایش مییابد. وجود زمینه فعالیت های غیررسمی و عدم شفافیت قوانین مقابله با چنین امری میتواند زمینه ساز بروز جرائم باشد. یکی از مشکلاتی که به ویژه در سالهای اخیر دامن گیر جوامع مختلف شده است پولشویی می باشد که خود تأثیر بسزایی در افزایش زمینه جرم دارد، زیرا مجرمین از طریق فرایند پولشویی منشأ درآمدهای نامشروع و غیرقانونی خود را پنهان می کنند و به آن وجه مشروع و قانونی می دهند. همچنین درجه ریسک پذیری افراد یک کشور نیز میتواند بر وقوع جرائم مؤثر باشد. از آنجاکه جرائم همواره با ریسک دستگیری و نیز محکومیت و تحمل مجازات همراه هستند افراد ریسک پذیر تمایل کمتری به ارتکاب فعالیت های مجرمانه خواهند داشت، اما افراد ریسک پذیر و علاقه مند به ریسک هم در جامعه وجود دارند که این افراد حتی در صورت پایین بودن سود ناشی از جرائم امکان دارد اقدام به جرم نمایند. بنابراین اتخاذ تدابیری برای کاهش ریسک پذیری افراد در ارتکاب اعمال مجرمانه، به خصوص تأکید بر آموزش های اولیه به این افراد و خانواده ها و همچنین استفاده از ظرفیت های محیط های آموزشی به خصوص مدارس که میتواند در کاهش احتمال وقوع

جرم مستمر ثمر واقع شود (مصطفی پور، منوچهر، ۱۳۹۵).

بخش سوم: ارتباط جرائم اقتصادی با اقتصاد زیرزمینی

اقتصاد زیر زمینی تحت جرم اقتصادی به عنوان ترکیبی از تجاوزات جنایتکارانه به علت منافع اقتصادی جامعه و شهروندان باید به صورت ترکیبی از تجاوزات جنایی درک شود. جنایت متعهد شده در حوزه اقتصادی متعلق به گروهی از کاهنان است. طبق بیانات جرم شناسان متخصص، در مجموع ۱۵ تا ۲۰ درصد جنایات از این نوع شناسایی می شوند. بنابراین، وضعیت واقعی امور در این زمینه حداقل ۵_۶ برابر بدتر از آمار جنایی ثبت شده است. در مطالعه جرایم اقتصادی، مفهوم "اقتصاد سایه" اکثراً استفاده می شود. "اقتصاد سایه" مجموعه ای است از معاملات غیرقانونی با کالاها و خدمات که در سیستم ثبت نام مربوطه منعکس نشده است. البته، همه ی زمینه های "اقتصاد سایه" از جنایت اقتصادی نیستند، اما وجود یک "سایه" حوزه فعالیت اقتصادی یک رسانه مواد مغذی برای چنین جرایمی می باشد. بخش های جنایی "اقتصاد سایه" در سال های اخیر شکل گرفته اند که به طور مستقیم به جرم اقتصادی مرتبط است. که شامل:

بازار جنایتکارانه سلاح ها و تجهیزات نظامی، که توسط دیدگاه اموال نظامی از انبارهای ارتش، فروش غیرقانونی سلاح ها و تجهیزات نظامی، سرقت با اسلحه، قاچاق، ایجاد شده است؛ این عامل در ارزیابی افزایش جرم مسلحانه به طور کلی، و همچنین بی ثباتی کلی در روسیه و کشورهای همسایه بسیار مهم می باشد. گردش مالی غیرقانونی سلاح ها، مهمات، تجهیزات نظامی و تجهیزات به طور گسترده ای به هم متصل می شود با شیوه قومی، ملی گرایانه ملی و جنایی (چین، قفقاز شمالی، آذربایجان، گرجستان، تاجیکستان و غیره)؛ صادرات غیر قانونی مواد خام، انرژی، زمین نادر زمین و فلزات غیر آهنی، از جمله:

الف_ حذف قاچاق از عناصر رادیواکتیو روسیه، فلزات گرانبها، و همچنین مواد خام گران قیمت حیوانات یا گیاه؛

ب_ صادرات فلزات غیر آهنی و نادر زمین بر اساس اسناد تزئین شده در سایر محصولات صادراتی؛

ج_ اجرای معاملات تجارت خارجی بر اساس غیر معادل؛

د_ رسماً اعدام صادرات مواد خام، محصولات نیمه تمام شده، محصولات به طور عمدی تحت قیمت برای فروش مجدد پس از آن (با توجه به اجرای قانون اجرای قانون - Nykhorganov، از ۲۰

۲۵٪ PHO از تفاوت قیمت توسط حساب های خارجی مدیریت شرکت فروش دریافت می شود

بخش چهارم: آثار مخرب جرایم اقتصادی (در حوزه زیرزمینی)

اقتصاد سایه دربرگیرنده پدیده پیچیده ای است که پیامدهای نامطلوب بر عملکرد اقتصاد و جامعه دارد (Zaman and Goschin, ۲۰۱۵) به نحوی که حدود اقتصاد سایه موجب افسارگسیختگی در برنامه های اجتماعی و اقتصادی انحراف از تشخیص صحیح وضعیت اقتصاد، پدید آمدن مشکلات پولی و مالی، تجویز سیاست های اقتصادی نامناسب و نافرجامی تدابیر اجتماعی میشود (Blackburn et al., ۲۰۱۴). زیرا سیاست های دولت براساس شاخص های رسمی صورت گرفته و در چنین مواقعی، همراه شدن ماهیت سیال گونه فعالیت های اقتصاد سایه با کاستی های موجود، درجه تأثیرگذاری سیاست ها را به شدت کاهش میدهد. (رضازاده و فتاحی، ۱۳۹۶)

مهم ترین آثار نامطلوب بخش اقتصاد زیرزمینی عبارت است از :

- ۱- کاهش درآمد های دولت: پنهان بودن بسیاری از درامد ها و ثبت نشدن آنها و همچنین گسترش قاچاق، درامد های مالیاتی و گمرکی را کاهش میدهد.
- ۲- افزایش هزینه های دولت برای تحدید و جلوگیری از اقتصاد زیرزمینی
- ۳- ورود کالاهای خارجی حتی با کیفیت پایین بدون خدمات پی از فروش و لوازم و قطعات یدکی
- ۴- تغییر جهت سرمایه گذاری ها به سمت واسطه گری و به کار نگرستن سرمایه در فعالیت های تولیدی واقعی به دلیل سود آروی بالای این فعالیت ها
- ۵- ایجاد پول های غیر قانونی و کثیف
- ۶- اختلال ویی ثباتی و برهم زدن تعادل بازار کالا و بازار های مالی و ارزی به دلیل جابه جایی خارج از کنترل و برنامه ریزی نشده حجم زیادی پول ؛ کالا و ارز
- ۷- خروج سرمایه و ارز از کشور
- ۸- کاهش اشتغال مبدل و ایجاد شغل های کاذب
- ۹- رشد تورم و افزایش فاصله طبقاتی ، به دلیل ضربات وارده به بخش های تولیدی و درامد های بادآورده ای که نصیب فعالان بخش اقتصاد زیرزمینی میشود.

بخش پنجم: سیاست جنایی ایران در قبال فساد اقتصادی

بند اول: سیاست جنایی کنشی (پیشگیری غیر کیفری)

سیاست جنایی کنشی، شامل آن دسته از تدابیر غیر کیفری است که پیش از ارتکاب جرم و گذار اندیشه به فعل از طریق مداخله در اوضاع و احوال پیش جنایی انجام می گردد. اساسا در انجام جرم

اقتصادی سه گروه احتمالی از مجرمین قابل تصور است، گروه اول، اشخاص حقیقی یا همان شهروندان می باشد. گروه دوم اشخاص حقوقی خصوصی و شرکت ها که عمدتاً انجام جرم اقتصادی توسط آنها گسترده تر است و گروه سوم دولت و اشخاص حقوقی دولتی و شبه دولتی که در اغلب موارد یک طرف جرائم گسترده و سازمان یافته می باشند. پر واضح است که نحوه برخورد و پیشگیری از وقوع جرائم اقتصادی احتمالی توسط هریک از این ۳ گروه با دیگری متفاوت است. مسلم است که پیشگیری از فساد اقتصادی توسط دولت مردان قدرتمند و ذینفوذ که خود نیز داعیه مبارزه با مفاسد اقتصادی را دارند بسیار مشکل است. دولت برای مهار بهتر مفاسد اقتصادی نیازمند مدیریت مناسب و مطلوب محیط های فیزیکی و اجتماعی دارد تا فرصت های مساعد ارتکاب جرم را به حداقل برساند. باید توجه داشت دولت هایی که در پیشگیری از اقدامات فسادآلود، سیاست جنایی کنشی را دنبال می کنند از طریق حذف و محدودسازی عوامل جرم زا و نیز مدیریت مناسب محیط های فیزیکی و اجتماعی بزهکاری را مهار می کنند. از طرف دیگر پیش زمینه های بسیاری در وقوع جرم اقتصادی دخیل هستند. مولفه های زمینه سازی چون وجود بیکاری و به ویژه بیکاری جوانان، پایین بودن دستمزدها، توزیع ناعادلانه ثروت و... که بدون شناخت این مولفه ها و تلاش در مرتفع ساختن آنها اساس پیشگیری از جرم اقتصادی به سرانجام نخواهد رسید. و همانگونه که سابقاً بیان گردید، سیاست جنایی برای اینکه موثر در کنترل و مهار پدیده بزهکاری باشد می بایست در قالب یک طرح و استراتژی و سیاست اجتماعی کلی قرار گرفته و ابزارهای آن را نیز نمی توان تنها در رویکرد سرکوبگرانه و پاسخ های تنبیهی جستجو کرد بلکه رویکرد بازدارنده و پیشگیرانه نسبت به وقوع جرائم نیز نقش عمده ای در تعیین سیاست جنایی ایفاء می نماید. مطابق اصل ۱۵۶ قانون اساسی، قوه قضائیه باید وظایف خود را در دو بخش پیشگیری و مجازات مجرمان بطور همزمان انجام دهد. اجرای طرح های پژوهشی برای ریشه یابی علل وقوع جرائم اقتصادی از منظر قضایی و یافتن راهکارهای مناسب برخورد با آنها یکی از مهم ترین وظایف قوه قضائیه برای پیشگیری از مفاسد اقتصادی به شمار می آید. این امر به تدریج، تهیه لوایح قانونی مناسب را بدنبال خواهد داشت (مقیمی، ۱۳۹۶)

در راستای سیاست جنایی کنشی، مداخله در اوضاع و احوال پیش جنایی از طریق سیستم های نظارتی امری لازم و ضروری است و این درحالی است که در ایران ضعف سیستم نظارتی یکی از عوامل اصلی بروز جرائم اقتصادی می باشد. همواره این سوال مطرح است که چرا با وجود نهادهای متعدد نظارتی همچون بازرسی کل کشور، همچنان شاهد انواع و اقسام فسادهای مالی و اقتصادی هستیم؟ در

پاسخ به این سوال از یکسو میتوان به عدم همکاری و مساعدت لازم قوای سه گانه مملکتی با یکدیگر و از سوی دیگر به نبود فرهنگ سازی همگانی و پذیرش موضوع بعنوان یک ضرورت توسط جامعه و دولت اشاره کرد. این در حالی است که ما برای تحقق پیشگیری غیر کیفری در کشور علاوه بر همکاری تمامی قوای سه گانه اعم از مقننه، مجریه و قضائیه، نیاز به شناخت ریشه ها و انگیزه های فساد اقتصادی و آسیب شناسی این انگیزه ها داریم که اهم آنها عبارتند از: ضعف باورهای مذهبی و اعتقادات دینی، نارسایی و ناکارآمدی نظام نظارت و ارزیابی، نارسایی در نظارت عمومی، اشکالات ساختاری در پیکره دولت، نامناسب بودن امنیت شغلی، سیاست زدگی نظام و اختلاف بین مسئولان و شخصیت های سیاسی اجتماعی، کاهش فرصت های سالم و پیشرفت برای افراد و تخریب رقابت سالم در بازار، تورم و افزایش قیمت ها و... همانگونه که ملاحظه می گردد، وقوع جرائم اقتصادی ناشی از عوامل مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، حقوقی و اقتصادی است که توجه همه جانبه به این عوامل از پیش نیازهای مبارزه با فساد اقتصادی است. به هر حال به نظر می رسد بالا رفتن نرخ فساد اقتصادی در ایران و تأثیر اندک زردخانه کیفری در امر مبارزه با این جرائم مقام های مسئول را آگاه کرده است، که دستگاه عدالت کیفری، تنها راه حل مبارزه با فساد اقتصادی نیست. و از باب پیشگیری کنشی (پیشگیری قبل از ارتکاب جرم میتوان به قانون پیشگیری از وقوع جرم مصوب ۷ شهریور ۱۳۹۴ اشاره کرد. در ماده (۳) این قانون چنین آمده است ماده (۳) - در اجرای وظایف زیر، شورای عالی پیشگیری از وقوع جرم تشکیل می شود.

(۱) تقسیم کار ملی در چهارچوب وظایف و مأموریت های قوای سه گانه کشور و اتخاذ تدابیر مناسب برای هماهنگی و توسعه همکاری بین دستگاه های مسئول در امر پیشگیری

(۲) تعیین راهبردها، سیاست های اجرایی و برنامه های ملی پیشگیری از وقوع جرم در چهارچوب قوانین و سیاستهای کلی نظام؛

(۳) بررسی و تصویب برنامه های کلان برای گسترش فرهنگ، ایجاد زمینه های مشارکت مردم و نهادهای دولتی و غیر دولتی در امر پیشگیری از وقوع جرم و حمایت از آنها؛

(۴) بررسی و اتخاذ تصمیم جهت شناسایی زمینه ها و علل وقوع جرم، کاهش آسیب های اجتماعی و ارزیابی و نتایج اجرای طرح ها و برنامه های ملی پیشگیری، سنجش و پیگیری عملکرد نهادهای مسئول در این زمینه (۵) اتخاذ سیاست های مورد نیاز در جهت حمایت از بزه دیدگان و محکومان و برخورداری آنان از زندگی شرافتمندانه همچنین در بند (۲) از ماده (۵) این قانون چنین آمده: «انجام

تحقیقات و پژوهش‌های مورد نیاز برای آسیب شناسی علل وقوع جرم و راه‌های پیشگیری از آن از طریق نهادهای تحقیقاتی در قوای سه گانه و مراکز پژوهش دانشگاهی و در صورت نیاز انجام تحقیقات مذکور به صورت مستقل و تهیه و انتشار گزارش‌های آماری ادواری و سالانه و در ماده (۶) آمده: «هریک از قوا موظفند با استفاده از سازوکارها و ساختارهای خود نسبت به تحقیق و مطالعه درباره علل وقوع جرم و راههای پیشگیری از آن اقدام نمایند...». در خاتمه، تاکید می شود که پیشگیری ضرورتی غیر قابل انکار است و منطقی این است به جای اینکه منتظر بمانیم تا فردی مرتکب جرم شده و سپس طی فرایندهای پیچیده دادرسی وی را محاکمه و مجازات نمائیم. بهتر است از وقوع جرم پیشگیری کنیم، بنظر می رسد که در سیاست جنایی ایران، پارادوکسی در زمینه پیشگیری وجود دارد زیرا از یک طرف اصل (۱۵۶) قانون اساسی وظیفه پیشگیری از جرم را برعهده قوه قضائیه نهاده است و از طرف دیگر پیشگیری از جرم مستلزم ساز و کارها و نهادهایی است که عملاً در قوه مجریه قرار دارند. به هر حال امید است که با اجرایی شدن قانون پیشگیری از جرم به یک ساختار مناسب برای عملیاتی کردن پیشگیری از جرم از طریق همکاری تمامی نهادهای مسئول و مرتبط برسیم.

بند دوم: سیاست جنایی واکنشی (کیفری)

سیاست جنایی واکنشی در واقع پیشگیری کیفری از بزهکاری است و در برگیرنده مجموعه تدابیر و اقدام‌های نظام عدالت کیفری است که پس از وقوع جرم به منظور بازداشتن بزهکاران احتمالی و واقعی از ارتکاب بزهکاری نخستین یا دوباره (تکرار) اعمال می شود، به تعبیر دیگر مجازات بعنوان سلاحی برای پیشگیری از جرائم بعنوان سنتی ترین راهکاری اجتماعی استفاده می شود. تصور موجود در مورد مجازات این است که خاصیت ارعاب و و عبرت آموزی موثر واقع می شود و مجازات مجرم پیشگیری از تکرار جرم از سوی بزهکار را به دنبال دارد و همچنین با مجازات مجرم انتظار می رود بزهکاران بالقوه هم که ممکن است در آینده مرتکب جرم شده. منصرف شوند. در واقع جامعه با چنین واکنشی قصد دارد با ایجاد ترس، مانع از آن شود که بزهکاران بالقوه و بالفعل به سوی جرم بروند. مجازات رویکرد سنتی است که در واقع واکنشی به جرم است این رویکرد از زمان تشکیل اجتماعات بشری تا به امروز حول محور این توجیه که کیفر باید موجب تنبیه و و بازدارندگی مجرم و تنبیه بزهکاران بالقوه شود، چرخیده است (نجفی توانا، ۱۳۹۹: ۶۳) این نوع تفکر کیفرمدار در سیاست جنایی تقنینی ایران قابل مشاهده است، سیاستی که صرفاً براساس برداشت‌های انتزاعی از مفهوم جرم و مجازات، از آغاز انقلاب تاکنون با جرم انگاری‌های افراطی نه تنها نظام عدالت را با بحران تورم

کیفری مواجه ساخته است، بلکه با تجاوز به حقوق و آزادی های فردی، زمینه نارضایتی و بی اعتمادی جامعه به عملکرد و اضعان سیاست جنایی را نیز مهیا نموده است. با وصف این نکته که جرم سازی و جرم انگاری امری استثنایی است، جرم انگاری افراطی و نابخردانه و پیش بینی مجازات های سنگین و سرکوبگرانه در متون کیفری بدون رعایت مصالح اجتماعی، موجب خواهد شد تا به دلیل کثرت رفتارهای مجرمانه و نیز احتمال بیشتر ارتکاب بزه، قبح اعمال مجرمانه و تعهد افراد در خصوص احترام به ارزش های جامعه تقلیل یابد (همان، ۱۷) به هر حال با نگاهی به عملکرد قانونگذار ایران در قبال جرائم اقتصادی معلوم می شود که همواره، تصویب قوانین کیفری بعنوان بهترین و ساده ترین راه حل مبارزه با بزهکاری اقتصادی مدنظر بوده است. در واقع سیاست جنایی حاکم بر نظام کیفری ما خصوصا در مقابله با جرائم اقتصادی از نوع سیاست جنایی اقتدارگر است. سیاست جنایی تقنینی در قبال جرائم اقتصادی در ایران را می توان به دو دوره قبل و بعد از پیروزی انقلاب تقسیم کرد.

بخش ششم: ارائه راهکار و پیشنهادات در جهت مبارزه با فساد اقتصادی

به منظور مقابله با فساد اقتصادی، پیشنهاداتی به صورت ذیل می تواند مورد توجه قرار گیرد:

- بازنگری در سیاست جنایی فعلی و سنگین تر کردن وزن اقدامات غیرکیفری و اعمال مدیریت صحیح بر منابع مالی و اقتصادی جامعه. با بازیگری و برخورد اصولی و قاعده مند و قاطع با مفسدین اقتصادی در سایه داشتن قوانین به روز و کارشناسی شده، جامعه را از گزند این مجرمین خطرناک برحذر داشت؛
- تصمیم گیری با اخذ نظرات خبرگان، کارشناسان و استادان حقوقی کشور در تنظیم و تصویب قوانین

و

مقررات مرتبط با جرائم اقتصادی مورد توجه جدی قرار گیرد؛

- کم کردن اقتدار قوانین بواسطه دخالت سایر مراجع (غیر از مجلس شورای اسلامی) در فرآیند قانونگذاری: مصادیق جرائم اقتصادی مانند اختلاس، ارتشاء و برابر کنوانسیون مبارزه با فساد سازمان ملل به بخش خصوصی تسری یابد؟

قوانین متروکه و غیر قابل اجرا و قوانینی که توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام و خارج از اختیارات و ضوابط قانونی تصویب شده اند منسوخ و با قوانین به روز و مصوب مجلس شورای اسلامی جایگزین شود.

- جرم اقتصادی تعریف و مصادیق آن تبیین و ابهامات موجود مرتفع شود: قوانین موجود براساس نیاز

روز جامعه و توسعه روزافزون جرائم بر اساس یک سیاست کیفری افتراقی متناسب با آثار و ابعاد مفسد اقتصادی اصلاح شود؛

. با تشکیل شبکه نظارت بر کلیه مبادلات ریالی و ارزی بانکها و قراردادهای بین المللی و یا بین دولتی نظارت مستمر صورت گیرد تا سبب کاهش جرائمی مثل اختلاس و پولشویی و رشاه و ارتشاء گردد (کوشا و دهقانی، ۱۳۹۶: ۱۰۰) جمع اوری مناسب و دسته بندی شده آمار و اطلاعات مربوط به جرائم اقتصادی با مسئولیت یک نهاد مشخص به منظور تسهیل بررسی و تحلیل جرائم مختلف و اتخاذ اقدامات پیشگیرانه متناسب با هر جرم تقویت همکاری و هماهنگی بین قوای مختلف با پیش بینی یک نهاد فراقوه ای آموزش و ارتقای سطح آگاهی عمومی نسبت به جرائم اقتصادی از طریق صداوسیما لازم در دوره های تحصیلی دبیرستان و دانشگاهها دسترسی مردم به اطلاعات از طریق انتشار اطلاعات مربوط به امور مالی و مد شفاف سازی فعالیت های مالی از طریق گزارش های دستگاه های مرتبط کاهش تصدی گری دولت در فعالیت های اقتصادی از طریق خصوصی سازی، آزادسازی و تقویت فضای رقابتی اعمال اصلاحات مالی از طریق تعدیل قواعد مربوط به حفظ اسرار بانکی، ایجاد بانک اطلاعاتی مربوط به معاملات دولتی، طراحی و پیاده سازی سیستم اطلاعات یکپارچه مالی در اولویت قرار دادن نظارت مالی بعنوان ابزاری موثر در پیشگیری از وقوع جرائم اقتصادی کاهش نابرابری درآمدی از طریق سیاست های مناسب و اصلاح الگوی توزیع درآمد فاصله طبقاتی کاهش یابد (مصطفی پور، ۱۳۹۵: ۷۴-۷۳) آزادی و مصونیت معطوبات در ارائه گزارش و افشاگری فساد اقتصادی. توسعه نهادهای مدنی و سازمانهای مردم نهاد برای مقابله با فساد اقتصادی | استفاده از تجربه کشورهای دیگر در مبارزه با پدیده فساد کشورهایی چون ژاپن نمونه های موفق در این زمینه هستند). علاوه بر آنچه که بعنوان راهکار در مبارزه با فساد اقتصادی بیان شده دین مبین اسلام نیز راهکار و رویکرد منحصر به خود را دارد از جمله در سیره امیرالمومنین (ع) و نهج البلاغه حدود ۱۱ راهکار برای مقابله با فساد می توان دید که عبارتند از:

- قدم اول از منظر امام علی (ع) داشتن سیستم نظارتی و اطلاعاتی قوی
- پیگیری شکایات مردمی است

افشای خیانتکار

- تحقیر مفسدین اقتصادی

عزل فوری مفسد اقتصادی.

پس گرفتن اموال بیت المال

برخورد قاطع و فوری با فاسده امتیاز و رانت ندادن

ریشه یابی عوامل و بسترهای فسادزا و از بین بردن آنها

• ارائه الگوی درست برای اقتصاد خانواده و تامین امنیت اقتصادی فعالان اقتصادی (دشتی، ۱۳۹۷)

نتیجه گیری

جرایم اقتصادی دارای ماهیت پیچیده ای هستند و به علت تأثیرپذیری این دسته از جرایم از عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، علم جرم شناسی نیز علی رغم جامعیت نتوانسته است شناختی کامل از آنها پیدا کند و درانتها منجر به ایجاد نظریات مختلف در این زمینه شده است. به کارگیری اصطلاحاتی همچون «مفساد اقتصادی»، «جرم مالی»، «جرم اقتصادی» «اخلال در نظام اقتصادی» و غیره در متون قانونی، برداشت های متفاوتی را به دنبال داشته است. وصف اقتصادی اینگونه جرایم، اتخاذ سیاست کیفری هوشمندانه را خواستار می باشد، به دلیل اینکه دوام و بقای جوامع تا حد زیادی به اقتصاد وابسته می باشد. به علاوه مرز میان جرایم حوزه فعالیت های مشروع تجاری و کسب و کار با بزهکاری اقتصادی روشن نمی باشد و چه بسا جرم انگاری قسمتی از فعالیت ها بدون تعیین ضابطه و معیار مؤثر و مفید، انگیزه سرمایه گذاری و رونق اقتصادی را از بین می برد. از طرف دیگر بیان مصادیق امکان دارد باعث مصونیت بسیاری از مرتکبان جرایم اقتصادی با تکیه بر اصل قانونی بودن جرایم و مجازات ها شود و از آنجاکه اکثر بزهکاری های اقتصادی در پوشش فعالیت های قانونی و ظاهراً مشروع انجام میگیرد، غفلت از نتیجه مجرمانه و توجه بیشتر به منشأ و مبنای عمل شخص، جامعه را از کیفردهی و اجرای عدالت باز می دارد. همچنین، تعاریف و دسته بندی های صورت گرفته از بزهکاری های اقتصادی به شناخت این جرایم کمکی نمیکند بلکه در مرحله واکنش حاکمیت و جامعه، باعث چندگانگی در تعقیب و کیفر می گردد. تعاریف مبتنی بر ماهیت و کمیت ضرروزیان وارده، بزه دیده، هدف و موضوع ارتکاب جرم و شخصیت و موقعیت اجتماعی مرتکب به این چندگانگی دامن می زند. بنابراین منفعت اجتماعی ایجاد میکند تا علاوه بر حمایت از سرمایه گذاری و تشویق مردم به این دسته از فعالیت ها (فعالیت های اقتصادی) و حفظ امنیت و ثبات اقتصادی، با اتخاذ سیاست های کیفری مناسب در خصوص جرم انگاری در حوزه اقتصاد در سطح خرد و کلان، رشد و بالندگی به جامعه هدیه داده شود.

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی

- (احمد سیاح، فرهنگ جامع عربی، فارسی، جلد اول، چاپ دوم، تهران، کتابفروشی اسالم، ۱۳۷۳ ذیل واژه جرم)
- (ستوده، هدایت الله، آسیب شناسی اجتماعی (جامعه شناسی انحرافات)، چاپ ۲۱، ویرایش ۳، تهران، انتشارات آوای نور، ۱۳۸۹، ص ۶)
- گسن، ریمون (۱۳۹۳)، جرم‌شناسی بزهکاری اقتصادی، تحقیق و ترجمه شهرام ابراهیمی، چ ۳، تهران: نشر میزان
- زراعت، عباس (۱۳۹۵)، حقوق کیفری اقتصادی، چ ۱، تهران: انتشارات جنگل.
- بهرهمند، حمید (۱۳۹۷)، «جرم اقتصادی در حقوق ایران؛ از تعریف تا پاسخها»، در: امیرحسین نیازپور، «به کوشش» سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی، مجموعه مقالات برگزیده همایش ملی سیاست جنایی ایران در زمینه جرایم اقتصادی، چ ۱، تهران: نشر میزان.
- توسلی زاده، توران (۱۳۹۲)، پیشگیری از جرایم اقتصادی، چ ۱، تهران: انتشارات جنگل.
- نورزاد، مجتبی (۱۳۹۲)، جرایم اقتصادی در حقوق کیفری ایران، چ ۱، تهران: انتشارات جنگل.
- احمد انور، محمد (۲۰۰)، الفساد و الجرایم الاقتصاديه فی مصر، القاهرة: دارالعربیه للنشر و التوزیع.
- عبود السراج (۱۹۸۶)، شرح قانون العقوبات الاقتصادي فی التشریح السوری و المقارن، دمشق: مطبعة طربین.
- محمود داود، یعقوب (۲۰۰۱)، المسئولیه فی القانون الجنایی الاقتصادي، دمشق: دراسه مقارنه بین القوانين العربیه و القانون التونسی، الواصل.
- مقدم، مجید (۱۳۹۵)، «مفهوم شناسی جرم اقتصادی یا فساد اقتصادی»، کارآگاه، دوره دوم، سال چهارم، شماره ۱۶، ص ۵۵-۸۴.
- مهدوی پور، اعظم؛ شهرانی کرانی، نجمه (۱۳۹۴) «نقش مخبران در آیین دادرسی کیفری ناظر بر جرائم اقتصادی؛ مقتضیات و موانع». پژوهش حقوق کیفری، شماره ۱۰ (علمی - پژوهشی)، ص ۱۵۶-۱۲۹.
- مهدوی پور، اعظم؛ شهرانی کرانی، نجمه (۱۳۹۴) «نقش مخبران در آیین دادرسی کیفری ناظر بر جرائم اقتصادی؛ مقتضیات و موانع». پژوهش حقوق کیفری، شماره ۱۰ (علمی - پژوهشی)

- توسلی زاده، توران. (۱۳۹۲) پیشگیری از جرائم اقتصادی. چاپ اول، تهران: انتشارات جنگل.
- مصطفی پور، منوچهر: بررسی جرائم اقتصادی در ایران و راهکارهای پیشگیری از آنها، مجله اقتصادی، شماره‌های ۵ و ۷، خرداد و تیر ۱۵۱۸ ص ۴۶-۸
- دشتی، محمد مهدی (۱۳۹۷)، «۱۱ راهکار امام علی (ع) برای مبارزه با فساد در جامعه». خبرگزاری شفقنا
- مقیمی، مهدی (۱۳۹۶)، «مطالعه حقوقی، جرم شناختی جرائم اقتصادی»، (با تاکید بر راهکارهای پیشگیری ملی و فراملی)، فصلنامه پژوهش های دانش انتظامی، س ۱۹، ش ۲.
- گروه پژوهشی حقوق جزا و جرم شناسی اداره کل پژوهش و اطلاع رسانی. (۱۳۸۷)، «نقد و بررسی لایحه پیشگیری از آنها»، مجله اقتصادی. ش ۴.
- نجفی توانا، علی (۱۳۹۹)، جرم شناسی، تهران: نشر آوای حکمت
- نجفی توانا، علی (۱۳۹۹)، «تقریرات درس سیاست جنایی ایران»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ش ۱.
- کوشا، جعفر و سانجیح. محمد رض (۱۳۹۶)، «سیاست جنایی در جرائم اقتصادی»، نشریه دانش حقوق و مالیه، ش ۲.
- مصطفی پور، منوچهر (۱۳۹۵)، «بررسی جرائم اقتصادی در ایران و راهکارهای پیشگیری از آنها»، مجله اقتصادی، ش ۴.
- (عرب مازار یزدی، علی (۱۳۸۰) اقتصاد سیاه در ایران، اندازه، علل و آثار آن در سه دهه اخیر) مجله برنامه و بودجه ۶۳ و ۶۲
- (نادران، الیاس. ، صدیقی، حسن. (۱۳۸۷). بررسی اثر مالیاتها و اجزای آن بر حجم اقتصاد زیرزمینی در ایران (۸۲-۱۳۵۱). تحقیقات اقتصادی، دوره ۴۳، شماره ۸۵
- (جعفری صمیمی، احمد. ، اکبری، محسن. (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر اقتصاد زیرزمینی (۸۸-۱۳۵۷). اولین همایش ملی چشمانداز اقتصاد ایران، تهران.
- (عرب مازار یزدی، علی. ، حاجیحسینی، طاهره. ، نوروزینژاد، مریم. (۱۳۹۵) اقتصاد غیر رسمی در ایران (اقتصاد غیر رسمی در ایران) اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران
- (- "نهاده‌ها و تولید"، اقتصاد به زبان ساده، معاونت اقتصادی اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، مردادماه ۱۳۹۵)

ب) منابع لاتین

- Alderslade, J., J. Talmage & Y. Freeman. (۲۰۱۸). Measuring the Informal Economy- One Neighborhood at a Time. Metropolitan Policy Program.
- Amir, A., T. A. Masron & H. Ibrahim. (۲۰۲۱). An Analysis of the Underground Economy in Malaysia.
- Lindgrensven, A.K.E, (۲۰۰۱), White – collar Crime Research: Old Views and Future Potential, Thinking about White – collar Crime, the National Council for Crime Prevention, Sweden,
- .Sjogren, Hans and Skogh, Goran, (۲۰۲۰), “New perspectives on economic crime”, Edvard Elgar publishing limited, p ۱-۲
- Singh, Anoop. Jain-Chandra, Sonali. and Mohammad, Adil. (۲۰۱۲), “Inclusive Growth, Institutions, and the Underground Economy”; Asia and Pacific Department; International Monetary Fund (IMF)
- chneider, Friedrich. and Enste, Dominik. (۲۰۱۹), “Shadow Economies around the World: Size, Causes and Consequences”, International Monetary Fund (IMF)
- Anoop. Jain-Chandra, Sonali. and Mohammad, Adil. (۲۰۱۲), “Inclusive Growth, Institutions, and the Underground Economy”; Asia and Pacific Department; International Monetary Fund (IMF)
- Schneider, Friedrich. (۲۰۱۲), “The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) KnowForschungsinstitut, Institute for the Study of Labor.